

УДК 378.35637.013

М 38

Світлана МАЩАК

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ ДЕРЖАВИ В ОСІБ ПІЗНЬОЇ ДОРОСЛОСТІ

У статті проаналізовано соціально-психологічні чинники формування образу держави в осіб пізньої дорослості. Констатовано, що образ держави в осіб пізньої дорослості – це цілісне, динамічне, індивідуальне особистісне утворення, яке формується протягом життя на основі сприймання держави як соціального та політичного інституту, визначається соціально-психологічними потребами, релевантними організаційній реальності суспільства.

Ключові слова: образ держави, особистість, пізня дорослість, мотиви, потреби.

Постановка проблеми. Злам століть вніс у життя українського суспільства безліч суперечливих тенденцій щодо розвитку особистості. Передовсім з моменту проголошення незалежності наша держава вперше отримала сприятливі умов для подальшого стабільного розвитку демократичного суспільства. Взаємодія різноманітних поглядів та підходів, а зокрема, системи цінностей, виховних, культурних, освітніх, ментальних традицій і їх правова складова суттєво поляризували українське суспільство, дещо деформувавши образ держави у пересічного українця. З огляду на це аналіз суспільно-політичної ситуації в Україні повинен базуватися на врахуванні значно глибших причини, а не лише тих, які може спостерігати дорослий українець, виходячи зі сформованих стереотипів образу держави. Це – передусім соціальна, економічна, моральна, політична, правова неструктурованість сучасного українського суспільства, де політичне життя

неминуче відірване від соціальної основи. Слід зауважити, що сьогодні в Україні спостерігається вкрай низький рівень задоволеності людей похилого віку своєю старістю. Особи 60 – 65-ти років з острахом очікують зміни соціального статусу – виходу на пенсію, особливо бояться захворіти, зіткнутися з матеріальними нестатками та самотністю [11, 78]. Основними чинниками незадоволення старістю є: економічна і соціальна незахищеність старих людей (низькі пенсії, відсутність системи соціальних послуг і відповідних прав тощо); байдужість суспільства до проблем цієї категорії людей; заклопотаність життєвими проблемами, в результаті чого діти не можуть надати своїм літнім батькам належної уваги; суперечність між засвоєними у попередні роки цінностями і тими, що культивуються у суспільстві; маніпулювання свідомістю людини з боку політиків; негативний вплив засобів масової інформації; зруйнованість у родинах зв'язків між поколіннями, що звужує можливості спілкування старих людей; відсутність соціально-психологічної служби допомоги людям похилого віку [13].

Загальноновизнаним є психологічний феномен: якщо людина внутрішньо готова сприйняти свій вік, змістовно і результативно прожила попередні роки, має дружну родину, зберегла інтерес до спілкування, посилення для її віку занять і не позбавлена змоги щодо їх задоволення, то і в старості вона відкриватиме нове у світі і в собі, радітиме життю, успіхам своїх рідних і близьких, збагачуватиме їх своїм досвідом, відчуватиме свою цінність для них, від чого, попри всі неминучі вікові проблеми, почуватиметься щасливою [4].

З огляду на це врахування тенденцій і закономірностей становлення перехідних суспільств на певному етапі розвитку держави є необхідною умовою щасливого життя дорослої людини. Такий етап, судячи з усього, переживає сьогодні Україна. Тому дослідження соціально-психологічних чинників формування образу держави у осіб періоду пізньої дорослості потребує більш ґрунтовного вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У кожної людини на різних стадіях соціалізації – дотрудовій, трудовій та післятрудова – формується власний образ держави. Іноді адекватний і позитивний, якщо система особистих цінностей і турбота про

особистість у суспільстві збігаються, іноді – відверто негативний, але значна більшість обирають нейтральну позицію. З огляду на це нез'ясованими залишається питання про те, як цілісна система соціально-психологічних чинників гальмує процес формування адекватного образу держави в осіб похилого віку. Адже саме ці люди повинні передавати молоді систему цінностей конкретного суспільства, ментальні традиції рідного народу, морально-духовну свідомість.

Незважаючи на активний інтерес до окреслених питань, відсутні завершені психологічні дослідження, які б систематизовано вивчали проблему формування образу держави в осіб різного віку. Зарубіжні і вітчизняні науковці, а зокрема, Г. Лебон, З. Фройд, Є. Фромм, С.Д. Смирнов, П. Бурдьє, В.В. Козлов, Д.В. Ольшанський, М.Ф. Головатий [5], М.Ф. Литвин, С.Д. Максименко, М.М. Слосаревський, А.А. Деркач, В.І. Жукова, Н. Хазратова [10], Е.Б. Шестопап, Е.Б. Абашкіна [1], О.М. Плющ, Л.Я. Газман вивчали цю проблему. Але цілісні і систематизовані дослідження цього психологічного феномену у вітчизняній та українській психології відсутні. Тому існує необхідність створення моделі формування образу держави в осіб періоду пізньої дорослості.

Мета статті – проаналізувати особливості впливу соціально-психологічних чинників на формування образу держави в осіб періоду пізньої дорослості.

Концептуальні ідеї дослідження ґрунтуються на тому, що образ держави – це індивідуальне, особисте сприйняття людиною держави, що тісно пов'язане із соціально-психологічними потребами, релевантними організаційній реальності суспільства. Відносини людини і держави будуються на основі розуміння останньою її сутності, функцій, особливостей існування, зрештою, на усвідомленні реальної потреби в існуванні держави як соціально-політичного інституту. Держава повинна займатись структуруванням суспільства, а це забезпечить її поступову перебудову в майбутньому. Важливу роль та історичну місію відіграє держава у перехідні етапи розвитку суспільстві. Але в українському суспільстві спостерігаємо таку тенденцію: механізми самоорганізації великих соціальних груп викривлені та витіснені психологічним досвідом життя кількох поколінь у тоталітарному режимі, а екзистенційні виміри особистості знецінені.

Дослідники вважають, що держава має коректно, але наполегливо й послідовно стимулювати як економічну активність усіх членів суспільства, так і громадську ініціативу. Органи державної влади повинні навчитися делегувати об'єднанням громадян частину своїх повноважень, бачити в неурядових організаціях рівноправних партнерів, вести з ними конструктивний діалог, повніше використовувати їхній інтелектуальний потенціал, сприяти налагодженню громадського контролю за своєю діяльністю. Лише тоді Україна зможе вийти на новий рівень суспільно-політичного розвитку, сформувати повноцінне громадянське суспільство, інтегруватись у європейське співтовариство і змінити погляди українців на модель держави.

На жаль, останні події в Україні засвідчили, що уявлення пересічних громадян про державу як суспільно-правовий інститут суттєво змінились. Ми стали свідками кривавих і жорстоких подій, які забрали не одне людське життя. На фоні цих подій відносини людини і держави будуються насамперед на основі розуміння людиною сутності держави, її функцій, особливостей існування, зрештою, на усвідомленні реальної потреби в існуючій державі як соціального, політичного інституту. Відомими є декілька найпоширеніших концепцій походження держави: *теократична (релігійна), патріархальна, договірна, насильницька, класова*. Але жодна із них не враховує психологічної складової і природу соціальної психіки особистості.

Теократична, або релігійна, концепція (міфологія Сходу, А. Августин, Ф. Аквінський) базується на тому, що держава – це продукт божої волі, її утворення та існування неістотно залежать від волі людей. Прихильники концепції патріархального походження держави (Конфуцій, Р. Фільмер) стверджують, що, держава – це велика сім'я, головна роль якої полягає у батьківському захисті людей, турботі про них. Прихильники ідеї договірного походження держави вважали, що, держава є результатом певної домовленості між правителями і підлеглими (Ж.Ж. Руссо, Т. Гоббс, Дж. Локк). Її автори намагаються гуманізувати відносини людини і держави, гармонізувати їх, що практично доволі рідкісне явище – держава надто часто намагається монополізувати свої відносини з громадянами [5, 66].

Концепція походження держави як насильницької структури (М. Краківський, Л. Гумплович, М. Оппенгеймер) базується на твердженні, що держава – результат завоювання сильними народами слабших.

Доволі поширеною є концепція класового походження держави (Платон, К. Маркс, Ф. Енгельс), яка базується на твердженні, що держава є результатом панування одного класу над іншим. Достатньо пригадати, що така точка зору була поширена саме у ХІХ ст. У період існування тоталітарних, авторитарних режимів (держав), які характеризувались абсолютною монополією держави над людиною, практичною відсутністю демократії, відносини людини і держави в таких суспільствах вибудовувались на проголошених антигромадських класових засадах. Такі суспільства характеризувались абсолютним монополізмом однієї (соціально-комуністичної) ідеології, що проголошувалася державою саме як державна ідеологія. Така ідеологія позначилась на системі цінностей цілого покоління українців.

Аналізуючи представлені концепції, слід враховувати, що держава – це влада, яка об'єктивно не обстоює і, власне, не може, не повинна обстоювати інтереси всіх громадян, а тому її діяльність не збігається і не може збігатися з інтересами всього населення. Відтак у державі є соціальні групи, які здійснюють функцію управління іншими громадянами в певних сферах суспільної життєдіяльності. Зрештою, у політиці й відбувається боротьба таких соціальних груп за відповідні пріоритети, що, зокрема, чудово демонструє політична ситуація останніх років в Україні. Ключова функція держави полягає в захисті наявних суспільних відносин, їхньому збереженні, поліпшенні й вдосконаленні. Забезпечити цю функцію держава може різними, у тому числі й репресивними методами, організаторсько-господарською, політико-ідеологічною діяльністю, іншими шляхами. Зазначимо, що такі відносини не є сталими, а постійно змінюються відповідно до того, як формується політична система держави, структура і характер влади тощо. Вважаємо, що не лише громадяни України, але й політичні діячі так само по-різному усвідомлюють сутність держави, її основні функції. Так, прихильники патерналістської поведінки підтримують модель держави, спроможну виконувати роль своєрідного благодійника, що всіх обі-

гріє, підтримає, але як тільки рівень турботи послаблюється, пропорційно зростає її критика. Свого часу, у тому числі й у колишньому СРСР, політика держави-благодійниці була доволі поширеною, як і патерналістська політика стосовно громадян. Точніше, такий патерналізм широко проголошувався, декларувався, а практично особистість у державі нівелювалася, її інтереси і потреби відходили на другий план порівняно з декларованими колективними інтересами, наполегливо проголошувався пріоритет колективного над індивідуальним, що негативно позначилося на формуванні політичної, громадянської, психологічної культури.

Психологічні особливості особи об'єктивно тісно взаємопов'язані з реальним станом суспільства, його основними, насамперед духовними, домінантами. На цій основі й будуються відносини людини і держави, які можна звести до чотирьох основних типів:

- *«добре мені, добре й державі»*. Стан, характерний для демократичних суспільств, де людина не боїться за сьогодення, має широкі перспективи, може вільно й відкрито декларувати власні ідеї, мати точку зору, позицію;

- *«погано мені, добре державі»*. Стан, який існує, як правило, в авторитарних, тоталітарних суспільствах, де права людини фактично лише декларуються, але власне людина перебуває під постійним контролем, жорстко експлуатуються її талант, вміння, здібності, фізичний і духовний потенціал;

- *«погано мені, погано й державі»*. Ситуація залежності між життям, станом окремої людини, народу і держави, яка характерна для край нестійких суспільств;

- *«добре мені, погано державі»*. Ситуація, коли громадяни максимально відмежовуються від держави, одноосібно вирішують власну долю. Зрештою, колись стає погано і для громадян, а не лише для держави.

У формуванні образу держави велике значення відіграють перцептивні характеристики (ті, що сприймаються, вбачаються,) і для будь-якої соціальної організації, групи можуть бути дуже різними. До них можуть належати престижність організації, динамізм її розвитку, стабільність функціонування, фінансові мож-

ливості, перспективність для розвитку її членів. Характеристики держави бувають настільки строкатими, різноспрямованими, неоднозначними, що їх сприймання нерідко більше залежить від інтерпретації організаційної реальності, ніж від її відображення у вузькому розумінні цього слова. Тому і якісні зміни, і багато важливих якісних характеристик цієї організації проходять повз увагу людей, не можуть бути сприйнятими. Також перцептивні характеристики образу держави лише частково відображають об'єктивну реальність, а частково є наслідком певної міфологізації, що неодмінно супроводжує її існування [10, 5]. На думку Н. Хазратової, психологічні чинники сприймання держави особистістю пов'язані з соціально-психологічними потребами, релевантними організаційній реальності. Наявність цих потреб, константність їх існування зумовлює постійну високу значущість певних рис організації. Насамперед сприймаються і несвідомо оцінюються риси, від яких залежить успішність задоволення цих потреб. До них можна віднести потребу в соціальній самореалізації особистості, в безпеці (захисті від експансії), а також в екзистенційній виправданості власного існування. Відповідно до цих потреб, існують персональні конструкти – референтні осі, за допомогою яких особистість оцінює свій досвід, насамперед – досвід організаційної взаємодії. Такими конструктами є: *конструкт*, що відповідає за оцінювання сприятливості-несприятливості організаційного середовища держави для соціальної самореалізації особистості («Я – Анти-Я»); *конструкт*, що відповідає за оцінювання впорядкованості організаційного середовища («Лад – Безлад»); *конструкт*, що відповідає за сприймання і оцінювання такої властивості організаційного середовища, як наявність сенсу – екзистенційної виправданості існування організації (держави) як такої та причетності особистості до неї («Сенс – Абсурд»).

Саме ці конструкти дають змогу «висвітлити» значущі для задоволення згаданих потреб особистості аспекти організаційної реальності. Так, прагнення до соціальної самореалізації спонукає сприймати такі властивості організації, як міра її ефективності (прибутковості), престижність, тобто статус організації в даному соціумі, тощо. Ці характеристики забезпечують привабливість організації для особистості, прагнення до ідентифікації себе з нею. Крім того, для здійснення соціальної самореалізації особис-

тості важливо, на яку роль вона може претендувати. Передбачувана висока цінність особистості для організації забезпечуватиме підтримку високої самооцінки і сприятиме успішній самореалізації. Низька цінність окремої особи як члена організації дає небагато шансів на успішну самореалізацію навіть за умов привабливості організації як такої. Нарешті, потреба в соціальній самореалізації безпосередньо спонукає до перцептивної фіксації такої властивості організації, як можливості кар'єрного і професійного зростання, які вона надає [10, 6].

Потреба в безпеці, своєю чергою, спонукає сприймати такі властивості організації, як стабільність – нестабільність її функціонування. Ці якісні характеристики передбачають відображення того, наскільки організація є вкоріненою у соціальну інфраструктуру; наскільки піддаються змінам її матеріально-фінансові та статусні характеристики. До групи цих якостей входить також впорядкованість: здійснюється перцепція міри відлагодженості і надійності організаційної взаємодії (ділового та інформаційного обміну в самій установі). Стабільність і впорядкованість дають змогу особистості прогнозувати майбутнє, що забезпечує відчуття контролю над ситуацією. Завдяки цьому і задовольняється потреба у безпеці.

Нарешті, потреба в екзистенційній виправданості власного існування також породжує прагнення бути причетним до організації. Йдеться про те, що причетність до спільної справи дає змогу особистості інтеріоризувати покладену в її основу систему сенсів і цінностей. Особливої значущості така можливість набуває для особистості за умов недостачі власної системи сенсів і цінностей, а також для так званого масового індивідуума. Тому це прагнення передбачає відображення насамперед глобальної мети діяльності організації, її призначення в широкому суспільному контексті, а також причин (соціальних, релігійних та інших) її діяльності.

Отже, перцептивні характеристики організації фіксуються у ході її сприймання залежно від їх значущості для задоволення означених соціально-психологічних потреб. Крім того, варто враховувати і міру їхньої репрезентованості в образі держави.

Зважаючи на розмаїття емпіричних проявів з боку держави у процесі її взаємодії з особистістю, можна стверджувати: сприй-

мання їх давало б такий широкий простір для трактування держави, що вона не могла б сприйматися як цілісне явище. Але образ держави характеризується такою властивістю, як системність: основні, визначальні риси держави сприймаються постійними, незмінними. Вони пов'язані з оцінкою даної організації за трьома основними конструктами, що відповідають базовим соціально-психологічним потребам, задоволення яких неможливе поза соціальною організацією. Саме вони задають певний тип образу держави.

Типологічний підхід є традиційним для психологічної науки, насамперед при вивченні таких феноменів, як особистість, характер, темперамент тощо. Цей підхід застосовується у сферах, де, з одного боку, є досить великий масив об'єктів (емпіричних носіїв певних якостей), а з іншого – кожному з них, за всієї унікальності, притаманні типові риси. При цьому критерії типологізації застосовувалися зазвичай дуже різні – від фізіологічних та морфологічних до поведінкових. Типологічний підхід у вивченні багатьох психологічних явищ дає можливість класифікувати феноменологічне розмаїття проявів людини. У вивченні образу держави як результату її соціальної перцепції особистістю маємо справу з величезною кількістю феноменологічних проявів, а саме тих організаційних властивостей, які атрибууються державі внаслідок психічного відображення особистістю цього явища. Водночас можна помітити, що таке атрибування не випадкове. Воно залежить не тільки і не стільки від об'єктивних властивостей організаційного середовища держави, скільки від суб'єктивних чинників: соціальної позиції, яку посідає громадянин щодо держави, особистісних властивостей (що, за А. Маслоу, суттєво впливає на соціальну перцепцію та сприймання соціальної реальності загалом), а також від задоволення тих соціально-психологічних потреб, які спонукають особистість прилучатися до організаційної реальності [6].

Найсуттєвішим ми схильні вважати останній чинник. Організаційна реальність сприймається крізь призму відповідних потреб особистості. Вона є тим середовищем, у якому особистість розраховує задовольнити їх. Оскільки позиція особистості є суб'єктною, активною, то таке сприймання полягає не у більш чи менш достеменному «фотографуванні» реальності, а у її «до-

будовуванні», «конструюванні». При побудові образу держави враховується не лише наявне в організаційному середовищі держави, а й те, чого немає. При цьому організаційні властивості, яких не існує, можуть навіть більше «впадати у вічі» – у тому випадку, коли це сигналізує про неможливість задоволення потреби. Тому психологічним підґрунтям типологізації образу держави виступає система базових соціально-психологічних потреб, задоволення яких відбувається в організаційній реальності, а основним критерієм такої типологізації – конструкти «Я – Анти-Я», «Лад – Безлад», «Сенс – Абсурд». У соціальній перцепції актуалізується лише один полюс конструкту. Тому кількість усіх можливих комбінацій полюсів цих конструктів дорівнює восьми. Отже, можна говорити про вісім типів образу держави. Вони описуються актуалізацією таких полюсів конструктів: «Я – Лад – Сенс», «Я – Безлад – Сенс», «Я – Лад – Абсурд», «Я – Безлад – Абсурд», «Анти-Я – Лад – Сенс», «Анти-Я – Безлад – Сенс», «Анти-Я – Лад – Абсурд», «Анти-Я – Безлад – Абсурд».

Емпіричне дослідження проводилося у Львівській області, а зокрема з особами періоду пізньої дорослості мм. Буськ, Дрогобич та Львів. Групу досліджуваних склали 145 респондентів (45 осіб, які є самотніми і проживають у територіальних центрах соціального обслуговування, та 100 осіб, які проживають у сім'ях), з яких 35 осіб чоловічої статі та 110 осіб жіночої статі, вік досліджуваних 55 – 82 роки.

Для емпіричного вивчення соціально-психологічних чинників образу держави в осіб періоду пізньої дорослості було використано: багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (МЛО-АМ), анкета «Образ держави», методика на визначення спрямованості, тест-опитувальник «Індекс життєвого задоволення (ІЖЗ)» Н.В. Паніна.

При застосуванні первинних методів обробки даних, а саме за допомогою аналізу середніх значень порівняно середні оцінки, які досліджувані давали при оцінці тверджень анкети «Образ держави» за 10 бальною шкалою, де 0 – мінімальна оцінка, а 10 – максимальна. Встановлено, що середнє значення за схильністю досліджуваних сприймати державу необхідною для організації суспільства дорівнює 9,5; розуміння досліджуваними, що процес функціонування держави складний і незрозумілий –

6,7; переконання, що держава гальмує процес розвитку суспільства та кожної особи – 4,4. Отримані середні значення свідчать про те, що досліджувані особи менше схильні вважати, що держава гальмує розвиток суспільства та її громадян. Вони віддають перевагу думці, що її функціонування є складним і громіздким процесом, який не піддається розумінню та одночасно переконані, що існування держави є обов'язковим для організації суспільства. За результатами кореляційного аналізу встановлено: що позитивніше досліджувані оцінюють державну владу в Україні, то більше бачать сенс в існуванні держави, вважаючи її структурованою, впорядкованою, то більш захищеними вони себе почувують в державі, відчують свою причетність до подій та власну значущість для розвитку України. Невпевненість у досягненні поставлених цілей, нерішучість особистості виражається у схильності перекладати відповідальність за події в країні на президента та політиків. Своєю чергою, перекладання відповідальності за події в країні на бізнесменів та інтелігенцію супроводжується позитивними оцінками державної влади в країні та відчуттям того, що відповідальність за благополуччя в країні несе кожен громадянин.

За результатами порівняльного аналізу встановлено, що більш значущими та потрібними для країни себе вважають сімейні досліджувані, ніж одинокі. Останні характеризуються нижчими рівнями життєвої задоволеності: незначним інтересом до життя, нерішучістю та невпевненістю у досягненні поставлених цілей, ніж сімейні чоловіки та жінки цієї вікової категорії. Більш позитивно оцінюють державну владу, більш захищеними у країні себе почувують досліджувані, які є сімейними. Чоловіки та жінки періоду пізньої дорослості не вважають державну владу в Україні сильною, гідною довіри, визначають її для себе як некомпетентну та малоефективну. Це свідчить про зниження довіри досліджуваних до державної влади, розчарування у компетентності, чесності, чіткості, ефективності у тих чи тих діях. Жінкам та чоловікам періоду пізньої дорослості притаманні нервово-психічна стійкість, адекватна самооцінка та вміння реально оцінювати дійсність. У комунікативній сфері вони відзначаються вмінням урегульовувати конфлікти та з легкістю будувати нові знайомства, а у взаємодії з іншими людьми досліджувані вміють

оцінити власні ролі в групі та орієнтовані на дотримання загальноприйнятих норм поведінки. Також особам періоду пізньої дорослості притаманне вміння легко адаптуватися до нових умов життєдіяльності. Чоловіки та жінки характеризуються високим рівнем колективної спрямованості, вони більше орієнтовані на людей, на стосунки, аніж на матеріальні цінності та прагнення отримувати користь.

Особи періоду пізньої дорослості із низьким рівнем задоволеності життям оцінюють державу як таку, що гальмує розвиток суспільства та кожного громадянина. Це означає, що невпевненість особистості у досягненні поставленої мети, низький рівень ентузіазму та оптимізму, незадоволеність власним життям проявляється у схильності вважати, що держава гальмує розвиток суспільства та особистості. Проте що менше досліджувані бачать сенс існування держави, то більше вони є стійкими, вміють урегулювати конфлікти та добре адаптуються у нових умовах.

Висновки. Образ держави в осіб пізньої дорослості – це цілісне, динамічне, індивідуальне особистісне утворення, яке формується протягом життя на основі сприймання держави як соціального та політичного інституту, визначається соціально-психологічними потребами, релевантними організаційній реальності суспільства. Особи періоду пізньої дорослості сприймають Українську державу як структуру, в якій є низьким рівень турботи про людину і тому відчують себе незахищеними в соціально-економічному, правовому та моральному вимірах.

Окреслені основні результати дослідження соціально-психологічних чинників формування образу держави в осіб періоду пізньої дорослості не дають змоги цілісно розглянути проблему, але сприяють визначенню у контексті порушеної теми **перспективу** дослідження – створити цілісну модель формування образу держави у особистості та визначити її системоутворювальні елементи.

Література

1. Абашкина Е.Б. О теориях лидерства в современной политической психологии США / Е.Б. Абашкина, Ю.Н. Косолапова // США : Экономика, политика, идеология. – 1993. – № 4. – С. 13 – 21.

2. Автономова Н.С. Власть в психоанализе и психоанализ власти / Н.С. Автономова // Очерки современной политической философии Запада. – М., 1989. – С. 256 – 294.
3. Болл Т. Власть / Т. Болл // Политические исследования. – 1993. – № 5. – С. 36 – 42.
4. Быстров А. Роль идентификационных дихотомий «мы» и «они» в процессе политического самоопределения / А. Быстров // Политические процессы в России : история и современность : тезисы докладов Российской научно-практической конференции. – СПб., 1993. – С. 26 – 27.
5. Головатий М.Ф. Політична психологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М.Ф. Головатий. – К. : МАУП, 2006. – 400 с.
6. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу // Психология личности в трудах зарубежных психологов. – СПб. : Питер, 2000. – С. 183 – 198.
7. Психология развития личности. Средний возраст, старение, смерть. – М. : АСТ; СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 384 с.
8. Рыбкин И. Коучинг Социального Успеха / И. Рыбкин. – М. : Изд-во «Институт общегуманитарных исследований», 2005. – С. 29.
9. Сапогова Е. Психология развития человека / Е. Сапогова. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 460 с.
10. Хазратова Н. Типологічна модель індивідуально-психологічного образу держави / Н. Хазратова // Соціальна психологія. – 2004. – № 4 (6). – С. 3 – 13.
11. Холлис Д. Перевал в середине пути : Как преодолеть кризис среднего возраста и найти новый смысл жизни / Д. Холлис. – М. : Когито-Центр, 2013. – 208 с.
12. Хухлаева О. Психология развития : молодость, зрелость, старость / О. Хухлаева. – М. : Изд. центр «Академия», 2002. – 208 с.
13. Штепа О. Емпіричне вивчення психологічних ресурсів особистості / О. Штепа // Актуальні проблеми психології : Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – К., 2011. – Т. 11. – Вип. 4, ч. 2. – С. 335 – 361.

Мащак Светлана. Социально-психологические факторы формирования образа государства в период поздней зрелости. В статье проанализированы социально-психологические составляющие формирования образа государства в лиц поздней зрелости. Констатировано, что образ государства – целостное, динамическое, индивидуально-личностное образование, формирующиеся на основании восприятия государства как социального и политического института, определяется социально-пси-

хологическими нуждами, релевантными организационной реальности.

Ключевые слова: образ государства, личность, поздняя взрослость, мотивы, нужды.

Mashchak Svitlana. Socio-psychological factors of formation of the image of the state in the period of late adulthood. The article analyzes the socio-psychological factors of the image of the state formation in the person of late adulthood. Ascertained, that the image of the state in those late adulthood – a holistic, dynamic, individual personal formation that is formed over a lifetime on the base of the perception of the state as a social and political institution determined the social and psychological needs, which are relevant organizational reality of society.

Keywords: image of the state, personality, late maturity, motives, needs.